

Soňa Nezhodová

Chasidismus a rebe reb Šmelke z Mikulova

Společenství nesoucí název chasidim (hebrejsky zbožní) se v evropské diaspoře objevuje vícekrát, poprvé ve 2. století př. n. l. Ve středověku bylo nejvýznamnějším chasidským hnutím Chaside Aškenaz, jeho přívrženci varovali před jednostranným zdůrazňováním „učené zbožnosti“, proti níž vyzvedávali prostotu věřelé víry, sílu modlitby. Čelný představitel tohoto hnutí Jehuda ben Šemuel he-Chasid z Řezna († 1270) bývá srovnáván se svým současníkem Františkem z Assisi.

Novodobé hnutí chasidů patří k neoriginálnějším plodům židovského ducha a jeho vznik spadá do druhé poloviny 18. století, kdy na Ukrajině a v Polsku (Podolí, Volyně, Halič) došlo k prudké erupci hlubokého náboženského citu a kdy se podle slov Gersoma Scholema „zrodila na geograficky malém území během krátkého období celá galaxie světců a mystiků, z nichž každý byl překvapující individualitou...“. Novodobý chasidismus stojí na konci dlouhého vývoje. Za jeden z jeho hlavních předpokladů lze považovat rok 1492, kdy padla Granada – poslední maurský opěrný bod ve Španělsku – a kdy byli zdejší Židé (Sefardové, Spaniolové) vypuzeni ze země. Nejbohatší uprchli do Amsterodamu, Hamburku, Brazílie a Střední Ameriky. Významnými centry sefardského židovstva se stalo Livorno a Benátky. Velká masa Spaniolů odešla do měst nacházejících se ve sféře vlivu otomanské říše. Se španělskými židovskými příjmeními se setkáváme i ve střední Evropě (např. v Mikulově znělo jedno z nejfrekventovanějších příjmení Abeles; „španělskou formu“ měla řada mikulovských příjmení: Jeiteles, Noteles, Finches, Karpeles, Reicheles, Sprinzeles, Menzeles apod.).

Spaniolové hledali vysvětlení pro svůj hrozný osud a stále více ho nacházeli v židovské mystice – kabale, z níž se – jako z původně esoterické nauky, která se předávala ústně nebo šířením tajných textů v okruhu vzdělané elity, stal veřejný majetek. Vyhánění ze Španělska propůjčilo kabale eschatologický rozměr, jehož středobodem byla idea Sionu a příchod Mesiáše.

Sefardští učenci vyvinuli v severní Galilei (Safed) novou – tzv. luriánskou (Jicchak Luria ze Safedu) kabalu, která se stala jedním z inspiračních zdrojů východoevropského chasidismu. Její velká síla spočívala v tom, že vyvolala v řadách prostých lidí pocit, že mohou uspířit svými modlitbami a svou zbožností příchod Mesiáše. Z mesianismu luriánské kabaly však nejdříve povstalo šabatiánství (podle jeho tvůrce Šabtaje Cviho z tureckého Izmiru, 1626–1676), nejmohutnější mesianistické hnutí od dob povstání Bar Kochby ve 2. století, a poté z části frankismus, hnutí přívrženců polského křesťansko-židovského heretika Jakoba Franka (1726–1791). Šabatiánství a především frankismus (Frank bydlel v letech 1773–1786 v Brně) měly značný vliv i na české a moravské Židy.

Jestliže podvodný „turecký mesiáš“ Šabtaj Cvi dostal evropské Židy do svízelné situace, protože bouřlivou židovskou reakcí na objevení se nového krále vystřídala nejistota, flagelantství, sociální úpadek (mnoho Židů z entuziasmu z příchodu Mesiáše prodávalo své majetky a vydalo se na pouť do Svaté země), nedůvěra evropských feudálů vůči židovským obcím, jejmž výsledkem byl ještě větší útlak a zvyšování daní, byla situace východních Židů zvláště tristní. „Chmel“ (hejtman Bogdan Chmelnický) se na sklonku jara 1648 postavil do čela povstání ukrajinských rolníků, které bylo zaměřeno na polskou vrchnost a katolickou církev. Největší zášť se však projevila vůči Židům, na než byly uspořádány neuvěřitelně krvavé pogromy, jimž – podle některých zdrojů – padlo za obětí 9/10 všech ukrajinských Židů. Židovské kroniky mluví o 100 000 mrtvých a o 300 zničených obcích. V letech 1648–1651 byla uprchlíky z Ukrajiny zaplavena i Morava. Například v roce 1648 nastoupil na úřad (8.) moravského zemského rabína Menachem Mendl ben Abraham Krochmal (Krakov 1600–Mikulov 1661), který opustil svou vlast už roce 1636 v důsledku povstání záporožských kozáků. Z podnětu východních židovských imigrantů byla hlavní mikulovská synagoga (Altschul) v letech 1719–1723 přestavěna v tzv. polském (lvovském) stylu, reprezentovaném zděnými polskými synagogami ve Lvově (1632), Zolkiewu a Rzeszově (počátek 17. stol.).

Tradiční rabinismus nemohl už tento vývoj zdolat a překonat. Jako v jiných případech došlo kvůli ukrajinské pohromě k zesílení iracionálních a apokalyptických prvků v judaismu. V urputných snahách zachránit Tóru jako základ židovství se dospělo k přísnému formalismu. Umění žít jako správný Žid se stalo komplikovanou vědou, která mohla být realizována jen učenici; pro prostý lid nebyla žádná naděje ani na tomto, ani na onom světě. Za těchto okolností odmítali Židé své rabíny následovat, po generace si zvykli na individuální – lidovou zbožnost, která nemohla být jen tak vytěšněna. Čekalo se jen na erupci, která tyto skryté tendence uvede do chodu. Ta přišla v podobě dvou charismatických vůdců ve stejné době a na stejném místě – v Podolí, v domovské oblasti východních Židů.

Jedním z nich byl již jmenovaný Jakob Frank – Jankiew Lejbovicz, jehož přívrženci – frankisté – vešli později do kontaktu s židovským osvícenstvím (haskalou). Jejich potomci patřili k zakladatelům reformního

judaismu. Druhým byl zakladatel novodobého chasidismu, legendární rabin Jisrael ben Eliezer z Mezibože (1700–1760). V židovské literatuře je znám pod akronymem Bešt, který vznikl z jeho přízviska Baal-Šem-Tov (Pán dobrého jména). Jím nastolený chasidismus se stává náboženskou „bouří a vzdorem“ východních Židů a zachvacuje učence i jednoduché Židy; dokonce i am-haarecům (neznabohům a nevzdělancům) propůjčuje náboženskou důstojnost, protože jeho podstatným rysem je lidový charakter. Podle Martina Bubera „*nikdy v Evropě žádná velká lidová obec, žádný mnišský řád, žádné bratrstvo vytolených nepostavilo takovým způsobem celý život jako ucelenou jednotu na svém vnitřním poznání jako tato lidová obec v celé své duchovní a sociální různorodosti, v celé směsici prvků, z níž sestává. Zde není roztržky mezi vírou a skutky, mezi pravdou a jejím zachováváním, v dnešní řeči mezi politikou a morálkou. Zde je iše. Jedna říše. Jeden duch. Jedna skutečnost*“.

Cílem chasidské reformy bylo vnitřní obrození židovství; chasidé se pokusili v plné hloubce obnovit vztah mezi věčím a Bohem, vytvořili nový typ vůdčí náboženské osobnosti – cadika (hebrejsky spravedlivého) i nový typ náboženského prožitku, založeného na vroucí, radostné službě Bohu, která se vyjadřuje spíše modlitbami než pouze studiem a zběhlostí v Talmudu.

Chasidismus měl své odpůrce (mitnagdim – oponenti) z řad ortodoxních rabínů i židovských osvícenců (maskilim). Zatímco ale napětí mezi ortodoxním judaismem a chasidy postupem času pominulo a chasidismus se stal jedním ze směrů náboženské ortodoxie, nepřátelství osvícenců trvalo dlouhá léta. To je také důvodem, proč mohl západní svět ocenit náboženské, filozofické, filozofické, morální i kulturní hodnoty chasidismu až v tomto století, kdy se přes území chasidů několikrát přehnal boje první světové války (velmi rychle se stala hlavním válečným dějištěm Halič, kde nastalo rozsáhlé vysídlování Židů – ti přechali do západních částí monarchie; jejich útočištěm se v září 1914 stal i Mikulov, resp. Mušlov, kde humanitární akci pro haličské uprchlíky vedl kníže Hugo Ditrichštejn) a kdy jejich zkázu dovršil nacismus.

Zásadní obrat v hodnocení chasidismu nastal v novější době, kdy plejáda myslitelů, vědců a literátů (G. Scholem, Ch. Bloch, S. Dubnow; k novějším – „neochasidským“ – autorům patří především dva nositelé Nobelovy ceny – I. B. Singer a E. Wiesel) otevřela postupně pokladnici chasidské literatury a učení. Klíčové místo v tomto procesu patří jednomu z největších židovských filozofů moderní doby Martinu Buberovi (1878–1965), který chasidské tématice zasvětil podstatnou část svého díla a který v sobě spojoval duchovní tradici východního židovstva se vzděláním západního Evropana.

K poznání haličských chasidů přispěl zvláště významným způsobem česko-německo-hebrejský spisovatel Jiří Mordechai Langer (1894–1943) ve své dnes již světově proslulé básce chasidských legend Devět bran, která vyšla česky poprvé v roce 1937.

M. Buber chasidské legendy vydával postupně od roku 1904; konečná podoba (Erzählungen der Chassidim) byla publikována v Curychu v roce 1949. Buber se prvně setkává s chasidy v malém venkovském městečku Zadagora. Sám o tom poznamenává: „*Mému zraku se otevřelo cosi prvotně židovského, jež tykvetlo v temnotě exilu k znovu uvědomělému projevu: podobnost člověka Bohu pojímaná jako čin, jako bytí, jako poslání... Obraz z mého dětství, vzpomínka na cadika a jeho obec stoupala a svítla mi: poznával jsem ideu dokonalého člověka. Zároveň jsem si uvědomil poslání zvětovat ji světu...*“ Později pocítil opravňování pro literární interpretaci chasidismu: „*Nosím v sobě krev a ducha těch, kteří jej vytvořili, a z krve a ducha ve mně opět vznikly*“. O způsobu své práce napsal: „*Existují dva druhy legendy, jež lze označit podle dvou druhů narativní literatury, o níž se svou formou opírají: legendární novela a legendární anekdota. Z větších částí tato kniha sestává z legendárních anekdot... což vyplývá ze všeobecné tendence ducha židovské diaspory... Z materiálu, který jsem nasbromáždil, jsem do této knihy vybral méně než desetinu. Během své dlouhé práce jsem k tomu nenašel lepší cestu, než že jsem se vzdal oně zdánlivé formy, kterou jsem měl k dispozici, a že jsem daný děj rekonstruoval pokud možno co nejpřesněji a vyprávěl ho co nejjasněji formou jemu co nejpřiměřenější a že jsem nakonec přiblížil i k tradovaným zápiskům, a co je v nich vyjádřeno šťastně, jsem zařadil do konečného znění. Rozšíření a rozvedení, jaké si předsevzali bratři Grimmové ve svých pohádkách, zapisovaných podle lidového podání, jsem zde pocítil jako nepřipustné a nežádoucí. Jen v některých případech, kde byly k dispozici pouze fragmenty, jsem si vypomohl spojením s jinými fragmenty...*“ Ovšem celá Buberova interpretace chasidství byla napadána. Například Franz Kafka, který zastával tvrzení, že chasidské povídky „*jsou to jediné židovské, v čem se bez ohledu na svůj duševní stav cítím hned a vždycky doma, do všeho ostatního jsem jen zavátý a jiný průvan mne zase odváne*“, soudil, že „*Buberovy přílišné zásahy při přepracování legend dělají četbu jeho knih nesnesitelnou*“. S Jiřím Langrem jej od roku 1915 pojilo osobní přátelství. Kafka našel v Jiřím spřízněného ducha a jeho deník obsahuje několik Langrových chasidských legend.

Kniha Devět bran je pokládána za literární skvost. Jiří Langer se ve svých devatenácti letech vydal do „*židovského Říma*“ v Haliči, do městečka Belzu, kde strávil pět let na dvoře tehdejší hlavy chasidismu Jisrúcha Bér Kokacha. Třebaže geografická vzdálenost Belzu od Langrovy rodné Prahy nebyla velká, vzdálenost obou kultur představovala staletí. Bratr Jiřího, známý český spisovatel a dramatik František Langer vzpomínal na návrat

Jiřího (v roce 1913), který způsobil rodině šok, takto: „*Stál proti mně v oděném svrchníku střiženém jako kaftan, sabajícím od brady až k podlaze, a na hlavě měl okrouhlý široký klobouk z černého plyše... Stál sbrbeně, celé tváře i bradu měl zarostlé nazrzlými vousy a před ušima mu visely až na ramena do vývrtky nakroucené vlasy, pejzy... Bratr neujel z Belz do domu a do civilizace, bratr přivezl Belz s sebou*“. Belzští (Belz se nachází severně od Lvova na polské hranici) chasidé, za nimiž se Jiří Langer vydal, platí se svými mohutnými pejzy a „kozáckým chováním“ za nejpůvodnější chasidy. Jejich specifičností je, že modlitební řemínky (tfillin) neotáčejí 7× doprava – směrem k tělu, ale doleva, směrem ven. Belzští tím symbolizují, že se modlí i za ty, kteří si už modlitební řemínky neuvazují. Jsou pověsní i rychlostí svých modliteb: „*Cím rychleji jede vlak, tím méně pasažérů vyskočí nebo tím méně černých pasažérů nastoupí*.“ Jejich tradiční sváteční oděv tvoří: štejmel (kožešinový klobouk), štifel (vysoké boty), kapote (kaftan) a gartel (opasek). Vedle belzských chasidů byli nejmocnější dynastií lubavičtí (svou komunu mají v současnosti i v Praze); další skupiny chasidů představují bobovští, karlinští, gerští, alexandrovští, bjalští, novominskští, radzynští a radzymiňští.

Jiří Langer byl jedním z mála, které uzavřené chasidské společenství přijalo mezi sebe. Jako jediný se pak vrátil ze „*středověku*“ do „*civilizace*“ a podal o chasidech takové svědectví, jakým je jeho Devět bran. Buber vykonal neocenitelnou práci: chasidské legendy vybral z obrovského množství materiálu a co nejpřesněji je rekonstruoval, ale Langer šťastně zvolil formu živé, naléhavé rozmluvy a navodil ve čtenáři pocit téměř fyzické vypravěčovy přítomnosti. Své první chasidské legendy začal tisknout po roce 1930; v roce 1935 předložil svému bratru Františkovi objemný rukopis Devíti bran s prosbou, aby mu opravil neobratnou stylizaci. František Langer o tom později napsal: „*Pustil jsem se do čtení a na stylizaci jsem zprvu vůbec nemohl ani myslet. Prostě mne chytily děje, příběhy, líčení, vyprávění, nechal jsem se unášet jejich fantaskností, exotičností a vůbec celou jejich originalitou, a čel jsem a četl... Teprve když jsem si dosyta pochutnal na obsahu, začal jsem přemýšlet o stylizaci. Ze měl o ní nějaké pochyby? Vždyť, citil jsem z každého řádku, jeho legendy působí tak kouzelně proto, že jsou legendářsky kouzelně vyprávěné. Běda, nejmenší změna ... a už by se kousek jejich půvabu setřel... Rovněž kompozice celé knihy byla úměrná obsahu, a nauivní veršiky s asonancemi příběhy zabalovaly a rozebíraly mezi nimi jakási budební intermezza. Tak kniha tvořila jednotný celek jako nějaká chasidská Tisíc a jedna noc. Takže žádné úpravy. Co rukopis potřeboval, byl jen vbočný nakladatel. Nějakou dobu to trvalo, proto kniha vyšla až v roce 1937... O půl druhého roku později, za nacistické okupace, patřila už mezi zrůdné umění a náklad byl zničen*“.

Ve svých Devíti branách věnoval Bránu šestou „*svatému rebe reb Šmelkovi z Mikulova a svatému rebe reb Pinchesovi z Frankfurta, bratrům věrným a svatým, nerozlučným za živa i po smrti*“. Jedna z legend vypravuje o Šmelkeho nastolení v Mikulově a o nastolení jeho bratra ve Frankfurtu nad Mohanem, protože „*v obou městech se uprázdnily rabínské stolice současně a oba slavní bratři dostali nabídky obou obcí též současně*“. Oba bratři se nemohli údajně dohodnout, kdo půjde do větší obce, tedy do Frankfurtu. Vzájemně upřednostňovali jeden druhého. Nakonec se vydali k Magidovi, aby je rozsoudil. Ten při jejich příchodu vystrčil hlavu z okna a zvolal: „*První ať vstoupí ten, jenž bude rabínem v Nyklšporku. Ten je tím významnějším*“. Jako první vstoupil Šmelke, protože chtěl, aby jeho bratrovi připadl významnější Frankfurt, a sám se stal „*vrchním rabínem země moravské*“. Bylo to poprvé, kdy přivrženci chasidismu stanuli v čele tak významných obcí. Dojem, jakým při příchodu na Moravu Šmelke zapůsobil, zaznamenal kronikář Abraham Trebitsch: „*V onom roce, v předvečer svatě soboty, dne 27. sivanu přišel sem ha-rav, velký a svatý gaon, chasid a kabalista, náš učitel, náš pán Šemuel Šmelke ha-Levi Horovic, který byl předtím učitelem a rabínem ve městě Ryczywol v zemi polské. Hned jeho příchod učinil dojem, neboť předtím, než přišel, několik týdnů nepršelo. Nebesa byla jako ze železa a země jako z mědi. A v den jeho příchodu spadly blahodárné deště...*“

Šemuel Šmelke ben Hirš ha-Levi Horovic (v rakouských úředních dokumentech zvaný Samuel Herschel Lewi) byl prvním a posledním chasidem na rabínském postu u nás a Mikulov se díky němu stal de facto jediným místem v českých zemích, kde se, aspoň na krátký čas a nikoli bez problémů, novodobý chasidismus uchytil. Šmelke přijel do Mikulova v roce 1772 a zůstal tu až do své smrti. Vedl zde také ješivu, v níž vychoval řadu žáků. Studoval zde mj. jeden z cadiků – Jaakov Jicchak zvaný „jasnovidec z Lublinu“ – a údajně i Mordechaj Benet. Literární dílo Šmelkeho není rozsáhlé, jako ostatní autoři raného chasidismu dával přednost praktické zbožnosti, sociální a pedagogické práci a studiu kabaly. Oba jeho spisy Nazir ha-Šem (Zasvěcený Bohu) a Divrej Šemuel (Slova Šemuelova) vyšly až po jeho smrti, podobně jako další jemu připisované texty.

Pocházel ze slavné rodiny Horoviců, která podle tradice odvozovala své jméno od českého městečka Hořovice, odkud se údajně do Prahy přestěhoval zakladatel dnes rozvětveného rodu Ješaja ben Moše ha-Levi Horovic-Hořovský. Jeho vnuk Aron Mešulam Horovic (zvaný Žalman Munka), zřejmě nejvlivnější Žid té doby, nechal postavit (v letech 1519–1535) Pinksasovu synagogu (dnes Památník holocaustu 77 297 českých Židů). Ačkoliv Hořovští-Horovicové patřili v Praze k předním rodinám, odešli někteří z nich postupně do Polska, kde se od 16. století vytvářelo nové významné centrum aškenázských Židů. I zde časem zaujali významné postavení.

Šmelke se narodil v polském Czortkově (1726). Jeho otec Cvi Hirš ha-Levi Horovic byl jedním z nejváženějších žáků Beštových, který prý prohlásil: „*Tři rodiny v Jisraeli daly svatému rabinátu vznešenější sny než kterékoliv jiné: rodina Margulis, rodina Šapiro a rodina Horovic*“.

Šmelke a jeho bratr Pinches (1735–1805) patřili k prvním představitelům rabínské inteligence, kteří přimkli k chasidismu. Byli žáky Beštova nástupce rabihu Dov Beera z Meziříče zvaného „Velký magid“, který chasidismu propůjčil pevnou organizační formu a ze svých studentů vychoval samostatné mistry chasidské nauky; z těchto mistrů vzešly pozdější dynastie cadiků (Šmelke ani Pinches však žádnou dynastii nevytvořili). Podle Magida může s bídou světa skoncovat jen spravedlivý – cadik, který představuje jakéhosi nad-chasida, prostředníka mezi člověkem a Bohem. Zvláštní formu tvořili „*skrytí spravedliví*“ – v každé generaci žije šestatřicet cadiků, kteří chrání svět, protože Bůh ho udržuje kvůli nim. Zůstávají nepoznání, často sami nevědí, že patří k vyvoleným. Jeden z těchto třiceti se projeví, až nadejde čas spásy – a to bude Mesiáš.

Šmelke vynikl mezi žáky Velkého magida (tradice mu připisuje 300 žáků, z nichž je ale známo 40) jako typický kazatel. Se zvláštním zanícením věřil v proměňující sílu ryzího, duchem vnuknutého slova a vzdor všem zklamáním v ni nikdy věřit nepřestal. Kázání bylo pro něj úkonem přivádějícím modlitbu obce k nejvyšší čistotě. Proto od modlicích se vyžadoval vždy dvě věci: za prvé, aby vše rozdělující odplavili proudem lásky, a sjednotili se tak v pravé společenství, a tím připravili místo pro sjednocení božství; za druhé, aby své modlitby oprostili od všech zvláštních přání a veškerou sílu svého já soustředili k jediné touze, aby došlo k sjednocení Boha a jeho přítomnosti na zemi – šechiny.

Způsob jeho modlení zachytil M. Buber:

Rabi Moše Tajlbaum, žák Jasnovidce Lublinského, vypravoval: „*Když se rabi Šmelke o šabatěch a svátcích modlil, především však když přinášel, jak je zvykem, o Dni smíření velebně zovu obět, mibotalo se mezi jeho slovy tajemství a on zpíval nové melodie, zázrak všech zázraků, jaké nikdy neslyšel ani on. ani žádně jiné lidské ucho, a vůbec nevěděl, co zpívá a proč tak zpívá, neboť pobýval ve vyšším světě*“.

A obdobně J. Langer:

Nikdo nepronikne tajemstvím myšlenek svatých cadiků v hodině, kdy stojí v modlitebně před tváří Nejvyššího. O svatém rebe reb Šmelkovi píše očitý svědek, reb Moše Tajlbaum, doslovně toto: „*O svátcích stál na modlitbách před oltářem a myslil na nejznešenější tajemství. Pěl při tom dlouhé, neustále nové a nové melodie podivuhodně krásy, jakých lidské ucho nikdy neslyšelo, ba slyšeti nebude. Bylo zřejmé, že si nebyl vědom svého zpěvu. Jeho duch dlel ve vyššinách, kdežto hlas vytulzoval ze rtů ony zázračné zpěvy, sladké všem posluchačům...*“

V písňové tradici Šmelkeho pokračoval jeho žák Jicchak Eisik z Kaleva. Věřil tomu, že v písniích uherských pastevců rozpoznal melodie krále Davida, které se skrze „*gilgul*“ (stěhování duší) dostaly do své nynější podoby, a ty rebe osvobodil tím, že je opět učinil melodií modlitby. Písňe chasidů jsou známé stejně jako jejich legendy. Měly velký vliv na synagonální zpěv a na lidovou píseň Izraele. Originální jsou ovšem stejně tak málo, jako chasidské tance. Tance jsou polského nebo ukrajinského (uvažuje se i o rumunském) původu. Písňe jsou slovanského původu nebo jde o ještě identifikovatelné rakousko-uherské nebo ruské vojenské pochody. Tyto melodie většinou nemají texty (broukají se). Jiný druh písni představují chasidské modlitby v jidiš nebo v hebrejštině kombinované s jidiš (při bohoslužbě se používá obou jazyků – u chasidů je vedle hebrejštiny a aramejštiny jidiš rovněž svatou řeč).

Když muž jeho druhu přišel ze své polské obce do Mikulova, který byl chasidismu zcela cizí, budil neustálé rozhořčení. Většina těch, které vyrušil z klidu, se snažila všemožně mu život v obci „*zpřijemnit*“. Legenda zachycuje v mnoha verzích událost, jak ho navštívil mladší druh z učebny Velkého magida, rabi Elimelech, a v řízném, vtipném kázání objasnil Mikulovanům, že pro tak vznešeného lékaře, jako je Šmelke, nejsou dost vhodným předmětem, a proto je musí předem on, felčar Elimelech, pořádně proprat – a postupně vmetl do tváře jednodu po druhém jejich tajné viny a zvrácenosti.

Legendy, které se zabývají vztahem Šmelkeho a mikulovských Židů, ukazují na hluboké (především náboženské) rozdíly mezi polskými a moravskými Židy. Jestliže moravští Židé platili vůči českým za nábožensky horlivější, bylo tomu vůči polským právě naopak. Pejorativní postoj vůči „*polským*“ vydržel mikulovským Židům až do zániku zdejší komunity v roce 1938.

Buber:

Když byl rabi Šmelke povolán do Mikulova na Moravě, bylo tam zvykem, aby každý nový rav zanesl do kroniky obce nějaké nařízení, které se pak mělo nadále dodržovat. Šmelke byl vyzván, aby tak také učinil, avšak on to den ze dne odkládal. Zatím si ale prohlížel lidi ve své obci a zápis oddaloval. Prohlížel si je stále pronikavěji

a stále více to odsunoval – až mu dali najevo, že by už neměl dále otálet. Šel tedy a zapsal do kroniky desatero příkázání.

Langer

Rebe reb Šmelke byl sice v Mikulově přijat s velkým nadšením a s okázalostí, na různých ustláno tam však neměl. Mikulouští už přičichli k západnickému osvícenství a s mystickým nadšením chasidského rabína z Východu se neuměli spřátelit. Dobrý poměr kalila zejména jedna podivništka rebe reb Šmelkova. Na rozdíl od ostatních rabínů nechťel totiž mluvit ani jidiš, natož německy. Mluvil zpravidla jen čistou hebrejštinou a mikulouští vzdělanci řeči proroků tebdy už skoro nerozuměli. Do sporů musil několikrát zasáhnout svatý rebe reb Melech liženský, jenž uměl každému mluvit do duše, i bříšníkovi nejhoršímu. Rebe reb Melechovi se také skutečně vždycky podařilo rozpory v Mikulově, i když ne trvale, urovnat, tož aspoň dočasně zmírniti. Jednou si dobíralo několik mikulovských šviháků rebe reb Šmelka: „Připustíte, pane rabíne, že my máme před vámi polskými velikou přednost?“ „Jakoupak?“ divil se svatý rebe reb Šmelke. „My jsme vždycky dokonale čistí a na našem oděvu nenajdete jedinké skvrny, kdežto z vašich krajanů, třeba jsou i učenými rabíny, špína jen kape. A přece stojí v talmudu, že učenec se dopouští smrtelného hříchu, trpí-li na svém šatě skvrnu!“ „Máte pravdu!“ odpověděl pobohotý rebe reb Šmelke. „To skutečně v talmudu stojí. A stojí tam dokonce, že čistota je první ze stupňů, vedoucích k Duchu svatému. U nás, židů polských, není nikdy nemožné dosáhnouti Ducha svatého. Z toho má čert strach a dělá nám proto potíže už od počátku. Kouká, jak by nám zabýrní dosáhnouti třebaš i jen toho nejnižšího, prvního stupně čistoty. U vás není nebezpečí, že se vám kdy dostane daru Ducha svatého. A tak vás může čert klidně nechat žít v tělesné čistotě a spohebnout se na vás. Vě, že vám na svatosti ani za mák nezáleží. Budte tedy jen pěkně čistí!“

Obdobnou legendu jako Langer zachytil i Chajim Bloch ve své knize *Priester der Liebe*. Stejně jako Langer i on čerpal přímo z ústního podání „starých zbožných Židů“:

A zase „polští“:

Jindy k němu mluvili: „Vy tvrdíte, že polští jsou ve znalostech zběhlejší než my na Moravě. Nemůžete ale popřít, že moravští Židé byli na Sinaji rovnocenní polským a také přijali tóru. Proč má být tedy naše část tóry menší než polských?“ Rabi Šmelke se usmál a po chvíli řekl: „Nepopírám, že jste na Sinaji byli rovni polským, pouze tvrdím, že jste se při zjevení opozdili a polští vás předstihli. Chtěl bych vám to vysvětlit. V třetí den přípravy, když lid zaslechl zvuk šófaru, pozvedli se polští z tábora, spěchali s netrpělivým srdcem do mikve, a pak rychle utíkali k hoře. Vám se ale zdálo, že se nesluší utíkat, aniž byste si nejdřív neupravili vlasy a vousy, aby se před Bohem neobjevili jako polští. A proto jste přišli o něco později. Mezitím ale polští přeuzali lepší část tóry. Kdo dřív přijde, má přednost.“

V Mikulově však Šmelke nenarazil jen na nepochopení a ústrky, ale četné intriky způsobily jeho pozdní zvolení do funkce (18.) moravského zemského rabína až roku 1774, potíže se složením předepsané služební přísahy, ale nejen to. Objevila se proti němu i obvinění ze zpronevěry. Ve všech případech se jej vždy ujala císařovna Marie Terezie. Dokonce mu povolila zřízení soukromé modlitebny v jeho domě („*kabala šitl*“) a udělila mu další privilegia s jediným odůvodněním, že se jedná o zbožného Žida. Otevřenou otázkou doposud zůstává, co vůbec vedlo mikulovské Židy, podléhající spíše vlivům nedaleké Vídně než chasidským tendencím polských souvěrců, k volbě Šmelkeho. Rolí zřejmě hrála proslulost rabínských učilišť v Polsku – jejich absolventi byli žádanými adepty na úřad rabínů v různých židovských obcích Evropy. V případě Mikulova a Frankfurtu se stalo poprvé, že v čele důležitých evropských komunit stanuli přívrženci nedávno se zrodivšího chasidismu.

Do doby Šmelkeho působení v Mikulově spadá i vyprávění o kdysi zámožném muži, který zchudl a požadoval na mikulovském rabínovi, aby mu podepsal doporučující dopis, s nímž by se vydal do světa šnorovat (žebrot). Šmelke však ze záhadných důvodů odmítal a dopis sepsal teprve pod nátlakem. Majiteli ale nepřinesl očekávané štěstí. Ten ho totiž prodal žebrákovi, který brzy poté zemřel a byl považován omylem za původního držitele Šmelkova doporučení. Když se jeho manželce donesla zpráva o domnělé smrti jejího manžela, znovu se provdala a porodila tři děti. Po čase se její zákonný manžel navrátil do Mikulova, a když se dozvěděl, co se stalo, žalem zemřel. Tím se také vysvětlilo, proč se Šmelke, který jako cadik znal budoucnost, zdráhal požadované doporučení sepsat.

Zmíněný příběh zahrnul do svých vyprávění o Šmelkem i Jiří Langer a připojil k němu tento dovětek: „*Také jsem tuble slyšel, že prý jacísi umělci tuto historii všelijak rozpipalí a romány z ní nadělali*“. Langer měl na mysli povídku hebrejsky pišičiho nositele Nobelovy ceny za literaturu (v roce 1966) Samuela Josefa Agnona „*A krůve se stane opět rovným*“, v níž autor rozvinul původní motiv, avšak děj umístil na Ukrajinu, do své rodné, „svaté“ obce Buczacz. Povídka (vydaná roku 1912 v Jaffě) o Menašehu Chajimovi vzbudila zaslouženou pozornost, byla však různě chápána. Někteří ji pokládali za první významné profánní hebrejsky psané literární dílo, jiní za ztělesnění chasidského učení a způsobu života.

Šemuel Šmelke ha-Levi Horovic zemřel po pětiletém působení v Mikulově v noci z 27. na 28. dubna 1778. Je pohřben na mikulovském židovském hřbitově pod prostým náhrobním kamenem, do jehož horní části byl druhotně a neuměle vyryt symbol Šmelkova rodu – levitská souprava. Pod ní je umístěn hebrejský nápis:

„Zde odpočívá.

Jeho duše odešla v pondělí

roš chodeš ijar 538.

Zde je pochován zemský rabín a pán,

představený soudu naší obce, gaon, chasid proslulý zbožností,

slavný kabalista, velký mezi těmi, kteří jsou vznešení,

významného rodu Šmelki ha-Levi,

syn proslulého rabína a gaona, našeho učitele, našeho pána Hirše,

památká spravedlivého budíž požehnána, Horovice.

Nechť jest jeho duše svázána do svazku živých!“

Šmelkův skon neopomněl zaznamenat kronikář Abraham Trebitsch, který roku 1778 ve své kronice napsal:

„V onom roce se odebral na věčnost svatý gaon a kabalista, zemský rabín, náš učitel, náš pán Šemuel Šmelki ha-Levi Horovic, jeho živá paměť nechť trvá na věky, jeden z těch, kdo opěvovali Hospodina přijemností svého blasu v modlitbách, činil zázraky, když žil, v mnoha věcech přitahoval srdce lidu a přibližoval je Hospodinu, konal obřizku srdce i těla, podílel se na příkazu obřizky a kmotrovství a ještě v den své smrti byl podvkráte kmotrem. Byl čistý a ryzí, vše, co měl, rozdal v almužnách. Běda nám, neboť den se změnil v noc a předčasně zapadlo slunce. Byl stár jako Šemul ha-Ramati, když vešel do zabraady Eden. A téhož roku v měsíci tevet, předtím než zesnul, zatměl se měsíc a nebyl vidět v době, kdys se světí, ani v naší obci mikulovské, ani v celé zemi moravské“.

Podle tradice tušil Šmelke svou smrt a v den skonu řekl svým svolaným žákům: *„Vězte, že dnešní den je dnem mé smrti a že ve mně přebývá duše proroka Samuela. Navenek se projevuje třemi znaky: jmenují se Samuel, pocházím z rodu Levitů a jako on jsem žil dvaapadesát let. Prorokovo jméno se však vyslovovalo Samuel a moje Šmelke. A tak jsem zůstal Šmelkem“.*

Smrt rebeho nebyla v pojetí chasidů výraznou změnou: vyměnil pouze své bydliště (když se například v roce 1964 ženil v Tel Avivu bežský rabín Berele, bylo na svatbu pozváno nejen 30 000 hostů, ale i na sto zemřelých rabínů, a to v přesvědčení, že rádi na chvíli opustí svou „*borní učebnu*“ – zahradu Eden, aby se mohli zúčastnit této svatby). Již Šmelkeho otec ujišťoval své blízké, aby v případě nesnázi přišli k jeho hrobu a on jim pomůže stejně, jako když byl živ. Proto chasidé rádi navštěvují hroby svých rabínů a Šmelkeho hrob není samozřejmě výjimkou, o čemž svědčí zbytky shořelých svící, kamínky a lístky s prosbami, zanechané na místě jeho posledního odpočinku.

I když Jiří Langer napsal, že Šmelkeho „*příležitostným návštěvníkům podnes ukazují s pietou a brdostí nábrobek a modlitebnu, jakož i jizbu, ve které bloubával v kabale*“ uvádí RNDr. Lieselotte Teltscherová (narozena 1921), dcera jednoho z největších mikulovských židovských podnikatelů a mecenášů – Fritze B. Teltschera: *„U nás byl známý Modche Benet. O něm nás učil i rabín v náboženství, že to byl velký učenec. O Šmelkem jsem se dozvěděla až od Buberu, a to už jsem v Mikulově dávno nebydlela. Nevím ani, kde má hrob...“*

V českém a moravském prostředí zůstal Šmelke osamocen a jeho působení a ani později vydané spisy nenalezly odezvu a pokračovatele. České země se již koncem 18. století dostaly pod vliv osvěcenských myšlenek haskaly, které rozhodujícím způsobem předznamenal další vývoj židovských pospolitostí Čech a Moravy.

Prameny a literatura:

MZA Brno, G 140, IČ. 2598, Sign. 1404, Kart. 613.

Bloch, Ch., 1930: *Priester der Liebe, Die Welt der Chassidim*. Curych, Lipsko, Vídeň.

Brož, L., 1990: *Autor chasidských vyprávění*, in: Buber, M.: *Chasidská vyprávění*. Praha, s. 555–574.

Buber, M., 1990: *Chasidská vyprávění*. Praha, s. 37–38, s. 62–105, s. 208–220.

Fischl, V.: *Bratři Langrové*, in: *Židovská ročenka 5753 – 1992–1993*, s. 211–217.

Haumann, H., 1997: *Dějiny východních Židů*. Olomouc, s. 41–63.

Hilburg, E. K. J.: *Der Chassidismus*, in: *Germania Judaica, Kölner Bibliothek zur Geschichte des deutschen Judentums e. V., VII., 1968, s.2/3, s.1–31*.

Johnson, P., 1995: *Dějiny židovského národa*. Praha, s. 260–302.

Kafka, F.: *Pražský mládenec mezi chasidy*, in: *Židovská ročenka 5728 – 1967–1968*, s. 53–56.

- Kestenberg-Gladstein, R., 1969: Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern, 1. díl, Das Zeitalter der Aufklärung 1780–1830. Tübingen.
- Langer, J. 1990: Devět bran. Praha, s. 235–256.
- Newman, J., Sivan, G., 1992: Judaismus od A do Z. Praha.
- Nosek, B., 1981: Legenda a skutečnost o životě Šemuela Šmelkeho Horovice z Mikulova, in: Judaica Bohemiae, XVII, s. 54–61.
- Památník Židovského ústředního musea pro Moravsko-Slezsko, Mikulov 1936.
- Pěkný, T., 1993: Historie Židů v Čechách a na Moravě. Praha, s. 53–54, s. 333.
- Pěkný, T., 1990: Trojí řeč Jiřího Mordechaje Langra, in: J. Langer: Devět bran, Praha, s. 9–76.
- Sadek, V.: Několik slov úvodem k chasidismu, in: Věstník ŽNO 10/52, s. 8–10.
- Schmidl, E. A.: Juden in der K. u K. Armee 1788–1918, Eisenstadt 1989, s. 85–86, s. 207–208.
- Šedinová, J., 1974: The hebrew historiography in Moravia at the 18.th.century – Abraham Trebitsch (1760–1840), in Judaica Bohemiae, X., s. 51–61.
- Pěkný, T.: Trojí řeč Jiřího Mordechaje Langra, in: Langer, J.: Devět bran, Praha 1990, s. 90–47.
- Uhlíř, D., 1997: Moravští Židé mezi sabatjánstvím a frankismem, In: Židé a Morava, Kroměříž, s. 3–11.
- Wehr, G.: Buber, Olomouc 1995, s. 62–88

Místo posledního odpočinku 18. moravského zemského rabína Šemuela Šmelkeho ben Hirsch Ha-Levi Horowitze na mikulovském hřbitově